

Sõjast ja rahust Heebrea Piiblis

Anu Põldsam

Heebrea Piiblis Koguja raamatus seisavad luuleread: “Igale asjale on määratud aeg, ja aeg on igal tegevusel taeva all [---] Aeg sõjal ja aeg rahul” (Kg 3,1.8). See 3.–2. sajandi paiku eKr kirja pandud tarkuskirjanduse žanrisse kuuluv teos konstateerib reaalsust, mis on saatnud erinevaid inimühiskondi läbi ajaloo üle kogu maailma. Sõjapidamise ajaloos, mis ulatub tagasi esimeste paiksete inimasulate ja riikide tekkeni, pakub erilist huvi just vanas Lähis-Idas toimunu ja sealseid sündmusi kirjeldavad kirjalikud allikad. Just sellest kultuuriruumist pärinevad sõda ja rahu kirjeldavad tekstid, mis mõjutavad meie arusaamist neist kahest nähtusest veel tänagi. Üheks selliseks tekstikogumikuks, millele sõja õigustamisel või rahu nõudmisel sageli toetutakse, on just Piibel ja esimesel juhul eriti Heebrea Piibel (HP). Tõepoolest sisaldab juutide pühakiri ja kristlaste Vana Testament endas õige palju sõjaga seotut.

HP kasutab sõna “sõda” — *milhsama*¹ 320 korral² ja “rahu” — *šalom* 237 korral.³ Mõiste “sõda” esineb erinevas kasutuses peaaegu kõigis HP raamatutes (puudub üksnes Ruti ja Ülemlaulu raamatus) — ning igal ajastul läbi kogu HP kaanoni kujunemise ajaloo on olnud oma arusaamine sõjast, sõdijatest ning Iisraeli rahva jumala JHWH seotusest sõjaga. Kõik see on omakorda andnud ainet aruteludeks teoloogia ja poliitika vahekorra üle. Sama rohkelt on erinevaid käsitlusi sõja kohta HP-s. Olgu siinkohal nimetatud

¹Siin ja edaspidi kasutatakse lihtsustatud, häälduspärasid transkriptsiooni.

²Solomon Mandelkern. *Milhama*. — *Veteris Testamenti concordantiae Hebraicae atque Chaldaicae*. Berlin: Schocken, 1937, lk 639–641.

³*Ibid.*, lk 1182–1183.

vaid sellised autorid nagu Rudolf Smend, J. Alberto Soggin, Simon John de Vries, Erich Zenger, Walther Zimmerli, Herman Gunkel, Susan Niditch.

On loomulik, et ükskõik millise rahva jaoks, kes on paikseks jäänud, on oluline põhjendada oma kohaloleku legitiimsust. Rahva ja eelkõige selle juhtide jaoks, kelle üheks enesemõistmise ning -kehtestamise alustalaks on arusaam sellest, et üks ja ainus Jumal — kõrberännaku rahva jumal JHWH — on nad võõra võimu alt päästnud ja viinud maale, mille ta neile on töötanud ja mida nad sellest hetkest peavad omaks, on oluline vallutuste ja vallutatud alale püsijäämise põhjendamine ka teoloogiliselt. Tähtsal kohal on seejuures arusaam lepingust Jumala ja rahva vahel, arusaam vastastikustest kohustustest. JHWH-lt, kelle kõnetusele on vastatud, oodatakse ka tuge. Linna, riigi või rahvaga seotud jumala kohus on tagada selle rahva võit lahinguis. Või nagu Bernhard Lang ütleb: “Riigi jumal on ühtlasi sõja jumal.”⁴ (Vt ka Jos 5,13–14;6,2) JHWH kaasabil hõivatakse Kaananimaa, kuhu asub elama rahvas, kelle ühiseks nimetajaks saab Iisrael, mida saab tõlkida ‘Jumal valitseb’ või ka ‘Jumal sõdib’.

Nõnda on ilmne seegi, et läbi pronksi- ja rauaaja ehk siis maadehõivamise ajastu ei tuginenud tekkivad ühiskonnad üksnes kirjatarkusele ja -tundjatele, vaid ka füüsilisele jõule, mida toetas ideoloogia, milles figureeris jumalik/taevane võitleja. Selline tõekspidamine on omane kogu Mesopotaamia kultuuriruumile. Ent kui Babüloonia, Sumeri jt jumalad võitlesid pigem kas kaose või teiste jumalatega, siis Iisraeli ajaloo, nii nagu seda kajastab HP, sõdib Jumal oma rahva kõrval kas teiste rahvaste vastu või võõraste rahvaste kaudu oma rahva vastu (Deut 28,25–26; Jos 7; Km 10,6, NI 2,5 jt). Selline mõttekäik on monoteismi juurutamise kontekstis vältimatu, kuid ei välista eri ajastul kirja pandud tekstide erinevat lähenemist Jumala rollile inimestevahelistes konfliktides. Nii tõstab näiteks B. Lang selles osas, mis puudutab jumaliku ja inimliku dimensiooni vahekorda sõja olukorras, esile kaks suuremat valitsevat ideoloogiat, mis on esindatud ka HP-s. Esiteks arhailine püha sõja ideoloogia ehk usk jumalikku toetusse sõjaväljal — sellisest mõistmisviisist on kantud paljud vanemad HP tekstid, mis tegelevad just Kaanani vallutamise lugudega ning milles rahva valitseja (kohtumõistja või kuningas) võitleb sageli koos JHWH-ga ühise vaenlase vastu. Teiseks postarhailine ideoloogia, mis eeldab, et jumalik vägi ise on

⁴Bernhard Lang. *The Hebrew God: Portrait of an Ancient Deity*. New Haven: Yale University Press, 2002, lk 49.

see, mis inimeste asemel sõdib — tegu on eksiilijärgsest ajast pärinevate nägemustega Jumalast kui kohtumõistjast apokalüptiliste sündmuste taustal.⁵

Seoses paikseks jäämisega, oma maa omamisega ning selle ohustatusega tekib ühtlasi soov ja püüdlus olukorra järele, kus ühiskonnas valitseb igakülgne rahulolu ja üksmeel. Teisisõnu sai Iisrael koos maaga ühtlasi selle, mida HP-s nimetatakse *rov šalom* — ‘suur rahu’ (Ps 37,11). Kuid niisuguse rahu tagamiseks tuli olla valmis ka sõjalisteks konfliktideks. Sestap ei loobutud relvadest ning sõjast sai paradoksaalsel moel just rahu saavutamise vahend — nii nagu juhtus Vanas Mesopotaamias ja Egiptuses.

On selge, et samamoodi nagu HP sõjatemaatika heidab valgust Iisraeli sotsiaalse ja kultuurilise ajaloo etappidele, teeb seda ka rahu mõiste lähem vaatlemine HP-s.

Esmapilgul tundub mõiste “rahu” HP-s “sõja” varju jäävat, ent täpsemal uurimisel on sellel nii HP-s kui ka hilisemas juudi mõtteloos palju kandvam osa kui sõjaprobleemaatikal. Pealegi on “rahuga” seonduv mõtteväli palju laiem kui mõistel “sõda”. Heebreakeelsel sõnal *šalom*, mille indoeuroopa keeled võtavad kokku sõnadega *pax*, *Frieden*, *peace*, *rahu* etc, on palju laiem tähendus- ja kasutusväli, kui tõlgetest välja paistab.

Kõige üldisemas plaanis kirjeldab kõigis semiidi keeltes esinev sõnatüvi *šlm* olukorda, kus kõike on piisavalt. Verbivormis esineb *šlm* HP-s 116 korda. Nimisõna erinevate tuletistena esineb see aga 358, sh kujul *šalom* 237 korda. Sõnatüve ei kohta ühelgi kujul üksnes Habakuki ja Sefanja raamat.⁶ Kuigi eestikeelses piiblitõlkes on *šalom* samastatud ainult “rahuga”, siis tegelikult hõlmab see sõna palju enam, ulatudes igapäevasest kasutusest religioosse sisuni.⁷ Etan Levine’i käsituses ei ole *šalom* semantiliselt samastatav ladinakeelse terminiga *pax*, mis piirdub vaid sõja või vaenu puudumise või lakkamisega ning tugineb tingimustele, mille seab tugevam selleks, et nõrgem nõustuks.⁸ Pigem tuleb *šalom*’i all mõista kõike seda, mida Mandelkern oma konkordantsis loetleb: *sanus*, *salvus*, *bene valens*;

⁵*Ibid.*, lk 45.

⁶Gillis Gerleman. Šlm — to have enough. — Theological Lexicon of the Old Testament. Ed. Ernst Jenni, Claus Westermann. Massachusetts: Hendrickson Publishers, 1997, 3. köide, lk 1337–1348.

⁷Vt nt Gerhard von Rad. Eirene. — Theological Dictionary of the New Testament. Ed. Gerhard Kittel. Grand Rapids: Eerdmans, 1993, 2. köide, lk 402.

⁸Etan Levine. Heaven and Earth, Law and Love: Studies in Biblical Thought. New York: Walter De Gruyter, 2000, lk 211.

*plene numero, cuncti; securus, tranquillus; pacem colens, amicus; integritas, incoluimitas, salus; pax; concordia, amicitia.*⁹

Mõistete “sõda” ja “rahu” esinemise ja kasutamise kohta juutide pühakirjas on kirjutatud hulgaliselt uurimusi. Näiteks Stendebach loetleb ainuüksi rahu mõiste kohta enam kui 100 olulisemat kirjutist.¹⁰ Ühe olulise uuritava aspektina torkab sealjuures silma sõnatüve *šlm* esinemine pärisnimedes, millest tuntuim on Jeruusalemm. Just Jeruusalemma kujunemine JHWH kultuse keskuseks näitab, et JHWH pole üksnes sõja, vaid ka rahu jumal. Nimelt asus praeguse Jeruusalemma aladel kaanani hõimu jebusiitide linnriik, mille jumaluseks oli Šalem. Linnanimi Jeruusalemm tähendab “Jumal Šalemi rajatu” (*jrj+šlm*) või “Šalem annab juhatus” (*jrh+šlm*).¹¹ On üsna ilmne, et palju Šalemile iseloomulikke jooni on üle kandunud ka JHWH-le — nt sotsiaalse heaolu ja viljakuse tagaja ning vaenlaste käest päästja roll. Lisaks on *šalom* hilisema juudi traditsiooni kohaselt üks Jumala nimedest — see traditsioon tugineb omakorda osalt ka HP kirjakohtade Km 6:24.

Mõne uurimuse kohaselt (Walter Eisenbeis, Johannes Pedersen, Gerhard von Rad, Franz Josef Stendebach, Claus Westermann) on *šalom*’i puhul tegu pigem suhte kui seisundi määratlusega, kogu sootsiumit hõlmavaga. Seda seisukohta toetab taas G. von Radi tõdemus: “*šlm* annab edasi kogukondliku suhte puutumatus ja terviklikkust ehk teisisõnu kirjeldab see harmoonilist seisundit, kus kõik nõudmised ja vajadused on osapoolte vahel tasakaalus.”¹²

See on vastavuses ka inimloomusega, mis ikka ja jälle püüdleb harmoonia saavutamise poole. Tegemine on algseisundiga, kus Jumala ja keskkonna suhetes valitseb täielik kooskõla. Siin on selgelt näha judaistliku mõtteviisi omapära, kus kogukonnal ja sotsiaalsetel suhetel on kandev roll. Rahu on enamasti perekonna, hõimu ja rahva sotsiaalne ning avalik kord, terviklikkus, mis tagab tervise, heaolu, õnne ning julgeoleku. Eriti selgelt kajastub “rahu” sotsiaalne värving Psaltris (Ps 29,11; 72,3.7; 85,9.11; 147,14; jt). Samas kõlab seal alati kaasa üleskutse individuaalset rahu otsida. *Šalom* näib

⁹S. Mandelkern 1937, lk 1182.

¹⁰Franz Josef Stendebach. Šalom. — Theologisches Wörterbuch zum Alten Testament. Hrsg. G. Johannes Botterweck und Helmer Ringgren. Stuttgart: W. Kohlhammer, 1995, 8. köide, lk 12–46.

¹¹F. J. Stendebach 1995, lk 43.

¹²Gerhard von Rad. Theologie des Alten Testaments. München: Chr. Kaiser, 1957, 1. köide, lk 144.

olevat *summum bonum*, mida taotleda. Ent sellise rahu allikaks saab olla nii kitsamas kui ka laiemas tähenduses ainult Jumal (Ps 34,15; 37,11; 85,9; Km 6,24; Jer 29,11).

Nagu eelnevast näha, võib *šalom*'i nagu ka sõja mõiste puhul täheldada nihkeid selle kasutus- ja tähendusväljas. Peter C. Craige'ile tuginedes saab öelda, et suures plaanis on võimalik eristada ajastuid ja tekste, mille lähene-mine mõistele *šalom* on kontseptuaalne ning tekste, mille peamiseks küsi-museks on, kuidas rahu saavutada. Selle kõrval esineb aga pigem prohveti-tekstidele iseloomulik nägemus eshatoloogilisest rahust.¹³ Kui neljas esi-meses Moosese raamatus (*Tetrateuch*) esineb *šalom* peamiselt igapäeva-kasutuses, tähendades heaolu ja tervist, olles kasutusel tervitusvormelina (Gen 37,14), siis Viendas Moosese raamatus saab *šalom* poliitilise tähen-duse — *šalom* on osa lepingust. (Sama mõte esineb ka Kohtumõistjate ja Kuningate raamatutes, milles sõjakäsitlus on samuti lepinguline.)

Kõige olulisem muutus Heebrea Piibli rahukontseptsioonis on seotud sõjaga ja Iisraeli rahva pagendamisega eksiili. Rahu ei ole enam see, mis sünnib “vää ja võimu”, vaid “minu Vaimu” läbi (Sk 4,6). Ühtlasi muutub kunagine maailma loomise järgselt valitsenud algusaegade ideaalne rahu lõpuaja ideaaliks, rahuriigiks, mis saabub pärast viimse kaose võitmist. Just prohvetite raamatutes kajastub rahu kui *pax*'i kõrval ka selline universaalse rahu ootus, mis ühendab endas kogu maailma, sh loomi.

HP üks hilisemaid kihistusi — tarkuskirjandus, mille peamiseks esin-dajateks on Õpetussõnade, Koguja ja Hiioobi raamat — toob aga rahu mõist-misse sisse iga üksiku olendi individuaalse rahu ning võimaluse tarkuse kaudu rahuni jõuda. Siinkohal võib üheks keskseks kirjakohtaks pidada Õp 3,13–26, kus *šalom* kätkeb endas nii individuaalset kui ka sotsiaalset ter-viklikkust. *Šalom* tähendab ühtlasi eksisteerimist üheskoos Jumalaga (Õp 3,17), ja Jumal on see, kes selle võimalikuks teeb (Jes 26,12; 45,7; 52,7; 57,19; Ps 122,7 jt). Teadmine või ka kogemus, et Jumal on kõikvõimas, alal hoidev jne, viib tarkuseni, oskuseni asju selles valguses näha. Niisugu-se teadmise saavutamisega kaasneb rahu inimese hinges, rahu nii mõistuse ja hinge kui ka inimeste endi vahel. Ka hilisem judaistlik traditsioon (Mišna ja Talmud, eriti traktaadid *Pirqe Avot* ja *Pereq Šalom*) rõhutab rahu tähtsust just tarkuse, õpetuse ja õigluse kontekstis.

¹³Peter C. Craige. The Problem of War in the Old Testament. Michigan: Eerdmans, 1978, lk 88.

Kokkuvõttes võib öelda, et kuigi Heebrea Piiblis räägitakse palju sõjast, on just rahuga seotu see, mis judaismis edasi elab. Igal jumalateenistusel kostab sünagoogis juudi usutunnistuse “Kuule Iisrael” alguses, et Jumal on see, kes rahu loob, ning “Kaheksateistkümne” palve lõpetuseks kiidulaul rahule, mille aluseks on Num 6,22–27, milles kõlab lõputult edasi inimese igatsus ja vajadus JHWH-lt tuleva rahu järele — “Tema, kes Ta teeb rahu taevas, toogu rahu meie üle ja kogu Iisraeli üle!”